

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ ТРАДИЦІЙНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГАГАУЗІВ

У статті розглядаються основні форми традиційної соціальної організації гагаузів: сім'я, сімейно-споріднена група, громада, їх особливості, структура і функції.

Ключові слова: традиційна соціальна організація, сім'я, сімейно-споріднена група, громада, гагаузи.

В статье рассматриваются основные формы традиционной социальной организации гагаузов: семья, семейно-родственная группа, община, их особенности, структура и функции.

Ключевые слова: традиционная социальная организация, семья, семейно-родственная группа, община, гагаузы.

In article are considered main forms to traditional social organization of the Gagauz people: family, household-related group, commune, their particularities, structure and functions.

Key words: traditional social organization, family, household-related group, commune, Gagauz people.

Окремі аспекти традиційної соціальної організації гагаузів неодноразово становилися об'єктом інтересів фахівців [1, с. 134-145; 3, с. 54-57; 4, с. 50-55; 5; 6, с. 341-401; 7, с. 469-479; 8, с. 348-358; 9; 10; 12; 15; 16, с. 54-67; 17, с. 227-284; 18, с. 323-331], проте, цілісного дослідження з цієї проблематики й дотепер немає. У зв'язку з цим, досить відзначити, що у фундаментальному узагальнюючому дослідженні, що вийшло під егідою Інституту етнології і антропології ім. М. М. Міклухо-Маклая, Російської Академії наук у серії «Народи і культури» – «Гагаузи» – відсутній навіть розділ, присвячений структурі і типології гагаузької сім'ї [2]. Метою цієї статті є виявлення і загальна характеристика основних форм традиційної соціальної організації гагаузів, визначення їхньої ієрархії та функцій, а також визначення завдань для подальшого дослідження.

Під традиційною соціальною організацією маємо на увазі стійкі інституалізовані соціальні осередки, такі як сім'я, сімейно-споріднена група, громада, рід, лінідж і ін., що існують і визнані в потестарному суспільстві або в суспільстві, що зберігає пережитки потестарної (недержавної) соціальної організації (до них, втім, можна віднести в тій або іншій мірі всі суспільства), а також систему їхньої ієрархії. Форми традиційної соціальної організації – це і є різні види цих соціальних осередків.

Специфіка соціонормативної культури гагаузів Бессарабії в цілому визначалася трьома групами чинників. По-перше, традиціями гагаузького народу, винесеними ними з Балканського півострова,

такими що сформувалися протягом багатолітньої історії народу; по-друге, умовами і обставинами поселення і облаштування колоністів на нових землях, що зумовило деякі особливості і після ліквідації колоністського стану; і, нарешті, діяльністю властей, соціально-правовою системою тих держав, на територіях яких опинилися гагаузи: Молдавським князівством, Російською імперією, Румунією, Радянським Союзом, Україною, Молдовою. Домінантою серед цих чинників виявилася традиційна складова, яка трансформувала або під яку підлаштовувалися «зовнішні чинники» у формуванні цієї сторони культури гагаузів, і яка, в значній мірі, зберігається, хоча і в модернізованому вигляді, дотепер.

Таким чином, з часу переселення і до сьогодні соціальна організація гагаузів мала дуалістичний характер. З одного боку, вона визначалася нормативно, спочатку під час встановлення системи управління задунайськими колоністами-адміністрацією Російської імперії, а з іншого, – сталими нормами традиційної потестарної соціальної організації, історично характерними для гагаузів.

У 1815 р. засновано «водвореніє» (поселення) задунайських переселенців Бессарабської області [13, с. 13], офіційно приєднаної до Росії за Бухарестським мирним договором у 1812 р. До нього увійшли, зокрема, всі колонії (переселенські села) з переважаючим або значним за питомою вагою гагаузьким населенням.

Самоврядування колоністів здійснювали *окружні і сільські прикази*. Сільський (колоніальний) *приказ*

фундирувався в кожній колонії і складався зі *старости (голови)*, двох *засідателів (виборних)* і по одному *десятьському* від кожних 10 дворів. Всі колонії поділялися Конторою опікунства новоросійських іноземних поселенців (створеною в 1800 р.) на *округи*, що включали по декілька поселень. Окружний приказ, що затверджувався в кожному окрузі, був представлений окружним головою і двома засідателями. Окружні голови, старости і засідателі визначалися за наслідками виборів від *громад* і затверджувалися Конторою. Окружний голова обирався на 3 роки, окружні засідателі – на 2 роки від всіх колоній (поселень) округу і під наглядом доглядача колоній. Староста і сільські засідателі – на 2 роки і під наглядом окружного голови [13, с. 13-14].

У грудні 1819 р. імператорським указом був остаточно визначений статус переселенців із-за Дунаю. Задунайські бессарабські колонії були спочатку розділені на 4 округи: Кагульський, Прутський, Ізмаїльський і Буджацький. Згодом Кагульський і Прутський округи були об'єднані в Кагульсько-Прутський округ, а також був створений новий – Нижньобуджацький округ (Буджацький же округ перейменованій у Верхньобуджацький).

Задунайські переселенці були підпорядковані Бессарабській Конторі згідно з загальним правилом колоніального управління, при цьому в Контору додатково був визначений один чиновник, в обов'язок якого входив нагляд і піклування за задунайськими переселенцями. Таким чином, був установлений окремих підрозділ Бессарабської контори – Управління задунайських переселенців, помічник старшого члена контори став опікуном задунайських переселенців, в допомогу якому визначили секретаря.

Першим опікуном задунайських переселенців став штаб-ротмістр Дмитрій Ватікиоті, учасник російсько-турецької війни 1806-1812 рр., що відіграв значну роль в переселенні і облаштуванні вихідців із-за Дунаю. Його ім'ям була названа гагаузька колонія Димитрівка. Д. Ватікиоті змінив майор С. Малевінський (1820-1826 рр.). Потім посаду посів П. К. Мердер [14, с. 13-14].

Оскільки в задунайських колоністських округах гагаузи складали меншину, за винятком Верхньобуджацького округу, а також в їхньому управлінні домінували тенденції не самоврядування, а адміністрування, соціальне життя гагаузів протікало, перш за все, на рівні окремих колоній – гагаузьких сіл. Колоністи кожного села складали сільську громаду – *общество*, в якому, крім сільського *приказу*, скликався *мирський схід* (збори), що складався з представників, – по одному господареві від кожного *двору* [13, с. 14].

Таким чином, найбільшим таксономічним рангом традиційної соціальної структури гагаузів Бессарабії стала сільська (селянська) громада, що, ймовірно, відповідало колишнім історичним традиціям народу [11, с. 20-21]. Враховуючи, що земельні наділи були закріплені за кожною колонією в «вічне користу-

вання», соціальна мобільність гагаузів була украй низькою, сільська громада перетворилася на самодостатню структуру, соціально ізольовану від інших подібних одиниць.

Разом із тим, її функції були достатньо обмежені, вони полягали в регулюванні загальних питань землекористування, доведення до населення і розверстування адміністративних рішень, вирішення правових конфліктів, зокрема кримінальних правопорушень середнього і низького ступеня тяжкості, захист членів громади від зовнішніх несприятливих обставин, зокрема, що виявлялася в принципі кругової поруки [1, с. 142-145].

Основними, елементарними одиницями соціальної структури гагаузького суспільства продовжували залишатися, як і у далекому минулому, сім'я і сімейно-споріднені групи – патронімії і матронімії.

Основними типами сім'ї у гагаузів із початку XIX ст., тобто незабаром після переселення до Росії, і до наших днів були батьківська однолінійна сімейна громада і мала сім'я [16, с. 54-67; 18, с. 323-331]. Мала сім'я включає у свій склад подружжя і їхніх дітей (за наявності останніх).

При батьківській однолінійній сімейній громаді в будинку з батьками довічно залишається один з дітей, що одружилися, як правило, молодший син (мінорат), у виняткових випадках (за відсутності синів) – одна з дочок (у решті випадків, дочки, після заміжжя, йшли жити в будинок чоловіка). Він і успадковує батьківську домівку і майно. Решта синів, після одруження, виділяються в окремі домогосподарства і утворюють самостійні малі сім'ї. Ці, знов створені малі сім'ї, з часом, після вступу до шлюбу молодшого з синів, що з'явилися в них, знову ж таки перетворюються на батьківські однолінійні сімейні громади.

За певних обставин (велика тривалість життя старших членів, ранній вік вступу до шлюбу й ін.), остання форма сім'ї може включати у свій склад і більше двох шлюбних пар зі своїми дітьми, практично, до чотирьох шлюбних союзів, в яких чоловіки зв'язані між собою прямою лінією спорідненості: дід з бабцею, їхній молодший син із дружиною, одружений син останнього і його одружений внук.

У минулому в гагаузів були (хоча і не склали більшості) і складніші форми сім'ї – батьківська багатолінійна сімейна громада, а також – братська сімейна громада.

У першій всі сини, навіть обзавівшись подружжям і дітьми, залишалися в батьківській домівці. Така сімейна громада могла розділитися вже після смерті батьків. У братській сімейній громаді сім'ї двох або декількох братів, навіть після смерті батьків, продовжували жити разом і спільно вести господарство. Проте такі типи сім'ї, судячи з наявних матеріалів, були швидше виключенням, ніж нормою [15, с. 273-285; 16, с. 54-67] і носили тимчасовий характер.

У сім'ї виявлявся егалітаризм, характерний для традиційної гагаузької соціальної організації, але разом із тим сувора статевікова ієрархія. Розпад

складних форм сімейної громади і перехід до її останньої стадії – батьківської однолінійної громади, а також до малої сім'ї знаменує зміцнення в суспільстві приватновласницьких, індивідуалістичних тенденцій.

Економічною одиницею суспільства виступав *господарський двір*, співпадаючий із поняттям сім'ї. Саме за господарськими дворами громадою наділялися колоністи землю, яка в цілях збереження соціальної справедливості періодично перерозподілялася.

Цікаво, що, незважаючи на однакові правила землекористування, встановлені російською адміністрацією, задунайськими і німецькими колоністами вони реалізовувалися по-різному. Якщо гагаузи і болгари наділяли землю *всі* знов виниклі сім'ї, тобто спадок отримували всі чоловічі нащадки, а коли після земельної реформи наділи закріплювалися за окремими сім'ями, згідно з звичаєвим правом, батько повинен був, перш ніж виділити в окреме домогосподарство сина, що оженився, виділити йому ділянку зі своєї землі або купити нову, то у німців спадок отримував тільки один син, і первинна ділянка не дробилася. Цим досягалася збільшення добробуту «старших» сімей із покоління в покоління, а з іншого боку, стимулювалося прагнення німецьких колоністів, більшість із яких повинні були починати життя «з нуля», до здобування хорошої освіти, оволодіння навиками ремесел і інших неаграрних професій, іншими словами, стимулювало соціальну мобільність.

У гагаузів збереження егалітаристських традицій, навпаки, не стимулювало соціальну мобільність, зберігало низький освітній рівень населення і традиційну патріархально-аграрну зовнішність гагаузських сіл. За бурхливого зростання населення в сприятливих умовах проживання в Російській імперії і неможливості збільшувати земельні наділи, природно, з часом мало місце аграрне перенаселення. Воно, частково, вело до внутрішньої колонізації Буджака гагаузами, а також до їх далеких міграцій – до Приазов'я, у східні райони Російської імперії, пізніше – до Румунії, Туреччини і навіть на Американський континент (Бразилія).

Іншим елементом соціальної структури гагаузів були патронімії (сімейно-споріднені групи), що є союзом споріднених по батьківській лінії сімей, що зберігають відому єдність і солідарність, форми яких визначалися звичаєвим правом, не дивлячись на внутрішню самостійність у кожній із складаючих її сімей. Фактично, патронімія з'явилася як компроміс між індивідуалістичними цінностями, що народжувалися і здійснювалися в межах малих сімей, і колективістськими традиціями великосімейних громад складних форм, що розпадалися, реліктом яких і були сімейно-споріднені групи.

Члени одної патронімії мали загальне ім'я (прізвисько): гагаузьке *сокакча* (букв. «по-вуличному»), *баарейрла* («кричалка»), *лаап* («прізвище»), слово запозичене з арабської мови через турецьку).

Вони прагнули селитися по сусідству, хоча регулярно, вуличне планування гагаузських сіл, примусово введене російською адміністрацією, не дозволяло надалі строго слідувати цій традиції [11, с. 24-27, 29-30], мали окремі ділянки на цвинтарях, зобов'язані були допомагати один одному в трудомістких роботах (*ортак*), наприклад, під час будівництва будинку, надавали трудову і матеріальну допомогу у важливих подіях сімейного життя споріднених сімей, таких як сватання, весілля, поховання. Представником сімейно-споріднених груп навіть приписувалися певні моральні і психологічні риси.

Члени сімейно-споріднених груп повинні були регулярно збиратися разом у старшій, батьківській сім'ї в неділю і на важливі християнські свята [15, с. 288-303]. Були і елементи матронімічних зв'язків. Так, наприклад, подружня пара зобов'язана була регулярно відвідувати будинок батьків дружини. Проте патронімічні зв'язки домінували.

Ще одним видом соціальних зв'язків у гагаузів була штучна спорідненість. Особливого розвитку отримав інститут кумівства, котрий у гагаузів об'єднується з інститутом хресної спорідненості. Особливості цього інституту відображають загально-балканські риси. На відміну, наприклад, від східнослов'янських народів, куми і хресні батьки не могли бути кровними родичами зі своїми кумцями і хресними дітьми. Враховуючи спадковий характер цього інституту у гагаузів, фактично він санкціонував поріднення і разом із цим взаємні права і обов'язки двох сімей (фактично – сімейно-споріднених груп), тобто – розширення соціальної мережі [15, с. 157-165].

Для кожного гагауза його особиста сімейно-споріднена структура включала, таким чином, представників його патронімії і матронімії, сімейно-спорідненої групи його кумів і кумців, сімейно-спорідненої групи його дружини. Природно, що для кожної людини така соціальна мережа була різною. Різним був і ступінь близькості до складових такого соціального ланцюга. Проте вона була дуже широка і об'єднувала гагаузьке населення кожного села, а частково і сусідніх сіл.

Ось який круг тільки старших споріднених сімей, за описом В. О. Мошкова, входив до соціальної мережі гагауза з с. Бешалма Миколи Кьося (рубіж XIX-XX ст.): сім'я двоюрідного дідуся з боку батька (брата батька батька), сім'я трьох братів батька, сім'я батька людини, у якої інформатор був дівером на весіллі, хрещеного батька, двоюрідної сестри по батькові, двоюрідного дідуся з боку матері батька (брат матері батька), двоюрідного дядька по матері батька (син брата матері батька), сім'я двох братів матері, сім'я старшої сестри матері, дві сім'ї двоюрідних сестер по братові матері, сім'я батьків дружини, сім'я чотирьох дядьків – по батькові – дружини, двох тіток – по батькові – дружини, сім'я хрещеного батька дружини, старшої сестри дружини, тітки дружини – по матері [12, с. 181-183]. Всього – 24 сім'ї. Іншими словами: сім'я батька і

тестя, їхніх дядьків і тіток, братів і сестер, його і дружини старших братів і сестер, старших двоюрідних братів і сестер, хресних батьків чоловіка і дружини.

У традиційній соціонормативній культурі гагаузів нами не було виявлено етнодіференціюючих рис, тобто таких явищ, які не були б властиві деяким іншим народам. За нашими матеріалами, традиційна соціальна організація гагаузів ідентична з такою у сусідніх народів Буджака і сходу Балканського півострова, перш за все, східних болгар і албанців-арнаутів, хоча деякі загальні риси у них є не тільки з іншими народами Південно-Східної Європи, але і, скажімо, з тюркськими кочівниками Євразії або осілими землеробами середньоазіатського межиріччя.

Також слід підкреслити, що у гагаузів, як і у інших землеробських народів Східної Європи, відсутні риси родової організації і родового ділення,

характерних для кочівників Євразії. Такі як «рахунок спорідненості» тільки по одній лінії, довічна приналежність до роду (у тому числі і жінок, що зберігають своє родове ім'я і що не інкорпуються в сімейно-родовий колектив чоловіка), родова екзогамія, збереження родових назв із покоління в покоління. Хоча патронімії, глибоко вкоріненні у гагаузів, і є «родоподібним» інститутом, але за вказаними вище критеріями вона принципово відрізняється від родової організації номадів.

Запропонована схема надалі потребує уточнення і конкретизації, що повинні спиратися на емпіричні матеріали, отримання яких може бути зв'язане, перш за все, з аналізом архівних джерел (матеріали різних переписів, церковно-приходських і погосподарських книг) і розширенням польових етнографічних матеріалів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов И. А. Землепользование. Сельская община / И. А. Анцупов // История и культура гагаузов. Очерки. – Комрат-Кишинэу : Ф. Е.-Р. «Tipogr. Centrală», 2006. – С. 134–145.
2. Гагаузы / отв. ред. М. Н. Губогло, Е. Н. Квилинкова; Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН; Ин-т культурного наследия АН Молдовы. – М. : «Наука», 2011. – 614 с.
3. Квилинкова Е. Н. Обычай наследования у гагаузов / Е. Н. Квилинкова // Закон и жизнь. – 2006. – № 6 (175). – С. 54–57.
4. Квилинкова Е. Н. Типы семьи у гагаузов в XIX – первой половине XX в. / Е. Н. Квилинкова // Закон и жизнь. – 2006. – № 10 (179). – С. 50–55.
5. Квилинкова Е. Н. Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности / Е. Н. Квилинкова. – Кишинев : Business-Elita, 2007. – 840 с.
6. Квилинкова Е. Н. Традиционная соционормативная культура гагаузов в XIX – первой половине XX в. / Е. Н. Квилинкова // Курсом развивающейся Молдовы. – Т. 2. Материалы II Российско-Молдавского симпозиума «Трансформационные процессы в Республике Молдова», посвященного проблеме «Адаптация культуры и культура адаптации». 20 апреля 2007 г. – Комрат – М., 2007. – С. 341–401.
7. Квилинкова Е. Н. Институт крестного родства у гагаузов Молдовы и Болгарии / Е. Н. Квилинкова // Курсом развивающейся Молдовы. – Т. 7. Гостеприимство и ярмарки как институты соционормативной культуры. – М., 2009. – С. 469–479.
8. Квилинкова Е. Н. Семья и семейная обрядность гагаузов / Е. Н. Квилинкова // Курсом развивающейся Молдовы. – Т. 10. Личность и группа: векторы трансформационных изменений. – М., 2010. – С. 348–358.
9. Курогло С. С. Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX вв. / С. С. Курогло. – Кишинев : «Штиинца», 1980. – 138 с.
10. Курогло С. С. Прошлое и настоящее гагаузской женщины / С. С. Курогло, М. Ф. Филимонова. – Кишинев : «Карта молдовеняскэ», 1976. – 76 с.
11. Маруневич М. В. Поселения, жилище и усадьба гагаузов Южной Бессарабии в XIX – начале XX в. / М. В. Маруневич. – Кишинев : «Штиинца», 1980. – 168 с.
12. Мошков В. А. Гагаузы Бендерского уезда (Этнографические очерки и материалы) / В. А. Мошков. – Кишинев : Ф. Е.-Р. «Tipogr. Centrală», 2004. – 550 с.
13. Попечительный Комитет об иностранных поселенцах Южного края России. 1799–1876. – Т. 1. Аннотированная опись дел 1799 – 1818 гг. – Одесса, 1998.
14. Попечительный Комитет об иностранных поселенцах Южного края России. 1799–1876. – Т. 2. Аннотированная опись дел 1819 – 1826 гг. – Одесса, 1999.
15. Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа / А. В. Шабашов. – Одесса : «Астропринт», 2002. – 740 с.
16. Шабашов А. В. До реконструкції типології сім'ї болгар і гагаузів Південної Бессарабії у 10-х – 60-х роках XIX ст. 2. Типологія та еволюція сім'ї у болгар і гагаузів / А. В. Шабашов // Записки исторического факультета. – Вып. 14. – Одесса, 2003. – С. 54–67.
17. Шабашов А. В. Традиционная социальная организация гагаузов / А. В. Шабашов // Курсом развивающейся Молдовы. – Т. 5. Материалы III Российско-Молдавского симпозиума Традиции и инновации в соционормативной культуре молдаван и гагаузов. 2008 г., г. Комрат. – М., 2009. – С. 227–284.
18. Шабашов А. В. Родственные отношения: терминология и практика [Текст] / А. В. Шабашов // Гагаузы – М. : «Наука», 2011. – С. 323–331.

Рецензенти: **Котляр Ю. В.**, д.і.н., проф.;
Шкляж Й. М., д.і.н., проф.

© Шабашов А. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 12.12.2012 р.

ШАБАШОВ Андрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри археології і етнології України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса.